

EÖTVÖS MŰVELŐDÉSPOLITIKÁJA ÉS A KÖZÉPISKOLAI REFORM ELŐKÉSZÍTÉSE

A nemzeti ébredés korában, a polgári átalakulásért folyó küzdelem évtizedeiben, a reformkorban alakult ki EÖTVÖS szabadelvű művelődéspolitikai szemlélete. Közoktatásügyi programja szerves része volt egész politikai koncepciójának, kísérlet a világszemléletében, politikai filozófiájában gyökeredző alapelvek gyakorlati alkalmazására. Pedagógiai gondolatai ott kísértének költészetében, helyet kaptak szépirodalmi munkáiban is.

A művelődés szerepének érvényesítése a nép politikai érettségének elérésére, a politikai szabadságjogok gyakorlására, közismert és „bevallott” alaptétele a liberalizmusnak. A *művelődés elsődlegességének eszméjét a politikai átalakulásban Eötvös és a centralisták képviselték a leghatározottabban*. Politikai filozófiájuk a közigazdaság, a közoktatás és a közegészségügy összefüggésének felismerésével, igen jelentős mértékben hozzájárult a modern polgári államépítés sikeréhez. Tudták azt, hogy a közoktatás és a közegészségügy egyszersmind gazdasági kérdés is, amely meghatározza a termelés egyik legfőbb tényezőjének, az embernek testi és szellemi állapotát.¹

A centralistákhoz — vagy ahogy még nevezték őket, a doktrinerekhez — sokan csatlakoztak a kor kiváló értelmiségi koponyái közül. Nem véletlen, hogy EÖTVÖS 1848-ban és 1867-ben szinte magától érthető jelöltje volt a közoktatásügyi tárcának, majd pedig utóda, TREFORT ÁGOSTON tizenhat esztendőt töltött a nem éppen kényelmes miniszteri székben.

Eötvös reformpolitikája és a sajtó

Eötvös második minisztersége idején „realista művelődéspolitikusként” — az alapvető célok elérése érdekében — megtette azokat az engedményeket, amelyek elkerülhetetlennek látszottak. A megváltozott erőviszonyok, az eltérő

¹ Vö.: *Sötér István*: Eötvös József. Második kiadás. Bp. 1967.; *Hajdú János*: Eötvös József báró első minisztersége (1848). Bp. 1933.; *Molnár Aladár*: Eötvös közoktatásügyi minisztersége. 1867—1870. Havi Szemle. 1879. 1879. II. 182—190. I., III. 233—256. I., IV. 1—21. I.; *Felkai László*: A klerikális reakció harca az 1868. évi népiskolai törvény ellen. Magyar Pedagógia. 1950. 45—65.; Eötvös József válogatott pedagógiai művei. Bevez. és összeáll. *Felkai László*. Bp. 1957.; *Hajdú János*: A nevelés gondolata Eötvös József báró költészetében. Magyar Pedagógia. 1936. 9—10.; *Halász Imre*: Egy letűnt nemzedék. Budapest, 1911.; *Antall József*: Eötvös József és a Politikai Hetilap engedélyezése. Magyar Könyvszemle. 1963. 1—2. sz. 100—107.; *uő.*: Eötvös József Politikai Hetilap-ja és a kiegyezés előkészítése. 1865—1866. Századok. 1965. 6. sz. 1099—1030.; *uő.*: 100 esztendő a népiskolai törvény — Eötvös József és az 1868. évi népiskolai törvény országgyűlési vitája. Magyar Pedagógia. 1968. 414—433.; *uő.*: Absolutism and Liberalism in Health Policy in Hungary. Medical History in Hungary. Comm. de Hist. Art. Med. Suppl. 4.; *Trefort Ágoston*: Beszédék és levelek. Budapest, 1888. 143.

politikai helyzet — 1848 és 1867 különbsége — ezt valóban indokolttá és érthetővé tette. A valóságban mégsem húzhatunk olyan éles határvonalat a 48-as és a 67-es EÖTVÖS közé, ahogy ezt korábban olvashattuk SÓTÉR ISTVÁN alapvető könyvében.² EÖTVÖS különállása és „mérséklete” már megmutatkozott 1848-ban is, viszont kudarcaiban is felismerhető eszméihez való ragaszkodása a kiegyezés után. Politikai programja sokkal határozottabb és megformáltabb teóriában gyökeredett annál, hogy alapvető eszméi „átalakulásról” beszélhetnének nála.

A kiegyezés után megalakuló ANDRÁSSY-kormánynak EÖTVÖS volt az egyetlen „miniszterviselt” tagja. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a kortársak között ne akadt volna olyan ellensége, aki kétségsbe vonta az alkalmasságát a közoktatásügyi tárca betöltésére. KECSKEMÉTHY AURÉL, az abszolutista kormányzattal együttműködő és kompromittált publicista, nem mulasztotta el bejegyezni naplójába (1867. február 20): „EÖTVÖS szervezeti terveiről fecseg; szép; az iskolaügyről aligha van kellő fogalma.”³ Bár nem tagadja meg tőle — egy szempontból — az elismerést KECSKEMÉTHY, mikor megállapította: „gondoskodott az administratorról is; ki is választotta a legjobb helytartótanácsi hivatalnoki kart, a miért a többiek haragszanak is reá.”⁴

KECSKEMÉTHY gyűlölete az új korszak emberei iránt érthető volt, hiszen elfordultak tőle. Annyiban igaz is volt, hogy EÖTVÖS megtartotta az abszolutizmus korának számos begyakorlott tisztviselőjét, hiszen feltétlenül szükség volt rájuk az adminisztráció folytonosságának a biztosításában. De nem ezekre építette közoktatásügyi programjának kidolgozását és végrehajtását. A legkiválóbb

² Sötér monográfiája első kiadásában (Eötvös József. Bp. 1953.) olvashatjuk: „1848 előtt és után írott művei közt éles határvonalat kell húznunk... De nincs még egy írónk, akinél a 48 okozta törést oly élesen kimutathatjuk, mint épp őnála”. (I. m. 311—312.) Jellemző még a további megállapítása is: „az ötvenes-hatvanas évek Eötvösében a demokratikus liberalizmus visszasorvadását kellett látnunk, burzsoá liberalizmussá.” (Uo. 327.) A „kettévágott Eötvös”-koncepció tarthatatlansága hamar kiderül, ha a centralisták egész gondolatrendszerét vesszük vizsgálat alá. Sötér István a második kiadásban már ezt írja: „Nem láthatunk ugyan különbséget Eötvös 1848 előtti és utáni pályája között; nem mondhatjuk ugyan, hogy a forradalom utáni Eötvös liberalizmusa lényegesen különbözött a 48 előtti Eötvösetől (hisz a forradalomról vallott felfogása azonos volt 48 előtt és után is)”... — csak gazdagabbnak és nagyobb feladatok szolgálatában állóknak érzi a szerző. (I. m. 333.) — Ugyancsak megvilágítják a magyar liberalizmus centralista, „eötvösi” irányzatának helyét, ha megvizsgáljuk Ch. A. H. Tocqueville (1805—59) korai hatását, például Csengerly Antal és a centralisták községi igazgatási koncepciójára. (Világhírű műve: „La démocratie en Amérique”. I—II. Paris, 1835. Magyarul Fábian Gábor fordításában, Budán, 1841—43-ban.) Későbbi műve („L’ancien régime et la révolution”, 1856-ban) részben hasonló történelmi viszonyok között született, mint Eötvös „A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra” c. műve. E kérdésekkel kapcsolatban érdemes megemlíteni Tocqueville levelét (1858. július 1.) Eötvöshöz, amelyben az elvrókonyságot hangsúlyozta. (Trefort Ágoston: Tocqueville emlékezete. Emlékbeszédek és tanulmányok. Budapest, 1881. 58—60.) Továbbá Bödy Pál magyar származású amerikai történész dolgozatait (P. Bödy: Baron Joseph Eötvös and his Critique of Nationalism in Habsburg Monarchy. 1848—1854. The Historian. 1965. 1. sz. — P. Bödy: Lord Acton and the Idea of the Nation State. The University of Portland Review. 1965. 5—11.) Ismert még Concha Győző „Eötvös és Montalembert barátsága” (Bp. 1918.), Gál István „John Stuart Mill magyar kapcsolatait” (Filológiai Közöny. 1969. évi 1—4. s. 211—220.) c. dolgozata. Világosabban látjuk az európai liberalizmus és a magyar liberalizmus összefüggéseit, a katolikus liberalizmus sajátosságait e tanulmányok alapján. A reformkorral kapcsolatban pedig Fenyő István „Haza és tudomány. A hazai reformkori liberalizmus történetéhez” (Bp. 1969.) c. kötetét, valamint Antall J.: Közművelődés és iskolaügy Bölöni Farkas Sándor úti jegyzeteiben. (Pedagógiai Szemle. 1966. 12. sz. 1131—1140.) c. közleményét említjük.

³ Kecskeméthy Aurél naplója. 1851—1878. Bp. 1909. 224.

⁴ Uo. 230.

szakembereket, egyetemi tanárokat, orvos-szervezőket, középiskolai igazgatókat és tanárokat vette maga mellé, és küldte ki külföldi tanulmányutakra. Tanácsadói és belső munkatársai ezek közül kerültek ki. Elég, ha most csak MOLNÁR ALADÁRRA (1839—1884), GÖNCZY PÁLRA (1817—1892) és MARKUSOVSKY LAJOSRA (1815—1893) gondolunk, akik az eötvösi reformpolitika egy-egy fontos részét fogalmazták meg és öntötték végleges formába.

EÖTVÖS második miniszterségének átfogó művelődéspolitikai programja jelentős mértékben a *Politikai Hetilap* hasábjain „alakult ki”. Ez volt a szakértők fóruma, eszköz a későbbi munkatársak kiválasztására és „kipróbálására”. Az is hozzájárult eddig a *Politikai Hetilap* művelődéspolitikai előkészítő szerepének a figyelmen kívül hagyásához, hogy EÖTVÖS maga nem írt művelődéspolitikai cikket a saját lapjába. De ez nem teszi feleslegessé a vizsgálatát, hiszen nyilvánvaló, hogy „miniszteri szinten” éppen a szakértői javaslatok, a vélemények koordinálása, azok beépítése az általános politikai koncepcióba, a legfontosabb számunkra.

Volt azonban — e magától értetődő okon kívül — más indoka is annak, hogy EÖTVÖS maga nem írt művelődéspolitikai cikket a saját lapjában. A *Politikai Hetilap* első száma 1865. július 3-án, az utolsó pedig 1866. június 25-én jelent meg. Egy olyan esztendő telt fel ez az időszak, amely meghatározó szerepet játszott kül- és belpolitikai téren egyaránt a kiegyezés előkészítésében.

A nemzetiségi kérdést és a közoktatásügyet azonban nem hanyagolta el EÖTVÖS, hanem másokat kért fel erre, akik képviselték az álláspontját vagy hozzájárultak annak kialakításához. Akárcsak minisztersége idején a minisztériumban, most is megszabta a cikkek irányvonalát és meghatározta azok témáját. Lehetőséget akart biztosítani a vélemények kicserélésére és a közoktatásügyi reform gondolatának a népszerűsítésére.

Hasonlóan fontos szerepet játszott a pedagógiai közvélemény tájékoztatásában — a *Politikai Hetilappal* szinte egyszerre megindított másik újság — az *Új Korszak*, SCHVÁRZ GYULA lapja. SCHVÁRCZ — az ókori történelem későbbi neves professzora — EÖTVÖS legnagyobb közoktatásügyi bírálójaként köszöntött be a politikai életbe. Előbb mint lapszerkesztő, később mint ellenzéki képviselő támadta a lap tulajdonost, illetve a minisztert. Láthatólag arra törekedtek mindketten, hogy minél kiválóbb szakembereket nyerjenek maguknak. Így azután néhány mindkettőjük lapjába írtak. Ezek közé tartozott LUTTER NÁNDOR (1820—1891) piarista tanár, a szaktanítási rendszer (az osztálytanítás helyett!) egyik úttörője, aki rendtársaival, PERLAKY LÁSZLÓVAL és VASS JÓZSEFFEL már 1848-ban EÖTVÖS szakértőjeként működött. Új szabályzatot alkottak, amely egyesítette magában a rendtartás, a tanterv és az utasítás későbbi ismérveit.⁵ A szabadságharcban mint nemzetőrtűzert vett részt LUTTER, majd a *Bach*-korszakban eltiltották az ifjúság nevelésétől. A megszélidülő idők azonban teret adtak a kiváló tanügyi szakembernek. A budai gimnázium igazgatójaként — az Októberi Diploma kiadása után — már egyike a katolikus gimnáziumok átszervezéséért folyó harc előharcosainak, az 1861. évi budai tanügyi értekezletnek pedig jegyzője és tulajdonképpeni irányítója.⁶ Nem véletlenül ajánlotta neki 1865-ben SCHVÁRCZ az egyik közoktatásügyi rőpiratát.⁷

⁵ *Hajdú* i. m. (E. első minisztersége) 121.

⁶ *Lutter Nándor*: A magyarországi katolikus gymnasiumok jövődjé szervezetére vonatkozó javaslat. Pest, 1862.

⁷ *Schwarz Gyula*: Néhány előzetes pont a hazai közoktatásügy legégetőbb szükségleteiről. Pest, 1865.

EÖTVÖS és SCHVARCZ vitájának, SCHVARCZ személyes támadásának talán a legnagyobb eredménye — a különálló program megfogalmazásán túlmenően — a közoktatásügy előtérbe kerülése a *Politikai Hetilapban*. A közoktatásügy szakszerű vizsgálatát, a helyzet felmérését és a megfelelő gyógy mód „javallatát” ifj. SZÁSZ KÁROLY (1829—1905) cikksorozata indította meg. Apja, az id. SZÁSZ KÁROLY EÖTVÖS államtitkára volt 1848-ban, majd pedig az Országos Honvédelmi Bizottmány kormányzása idején mint államtitkár maga vezette a tárcát. Az ifj. SZÁSZ KÁROLY is ekkor kezdte pályáját, fogalmazóként lépett minisztériumi szolgálatba. De a szabadságharc kiszélesedésével jelentkezett a honvédségbe és utászhadnagyként teljesítette kötelességét. Világos után elvégezte a református teológiát, lelkész, majd tanár lett. A *Politikai Hetilapban* megjelent cikkei nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy a kiegyezés után a Közoktatásügyi Minisztérium osztálytanácsosává nevezette ki EÖTVÖS. A költőnek és műfordítónak is jeles politikus tagja volt az Akadémiának, majd 1884-ben megválasztották a Dunamelléki Református Egyházkerület püspökévé. Szász véleményének a közléseivel EÖTVÖS éppen a református körök megnyerésére törekedett.

SZÁSZ három folytatásos cikkben⁸ — „*Nézetek közoktatásunk országos rendezéséről*” címen — fejtette ki az álláspontját. A közoktatásügy fontosságának hangsúlyozásával kezdte írását, majd rátért a kor egyik legkényesebb kérdésére, az állam és az egyházak viszonyának, a közoktatásban betöltött szerepüknek a tárgyalására.

Az állam iránti bizalmatlansághoz hozzájárult — SZÁSZ szerint — a THUNFÉLE *Organisations-Entwurf* emléke is. Ennek rendelkezései különösen a protestánsokra vonatkozóan tűntek sérelmesnek. „De késértse bár nemzeti kormány hasonló uton vagy bár a teherviselés magára vállalásával is, egyszerre egészen az állam kezébe ragadni a közoktatás ügyét, nem kételkedünk, hogy hasonló ellenzéssel fogna a felekezetek, vagy mondjuk az állam részéről találkozni... Egyeztetni az igényeket, megadni mindenkinek a magáét, s úgy rendezni országosan a közoktatás ügyét, hogy az versenygés oka se legyen, magában is minél jobban megfeleljen... az állam és egyház különleges céljainak, — in ez a feladat.”⁹ SZÁSZ közös ügynek tekintette a közoktatásügyet és éppen olyan egyoldalúnak vélte kizárólag egyházi vagy kizárólag államinak minősíteni az iskolákat. Az első megoldást — amely „középkori eszme szerintünk” — eleve elvetette. De a második megoldást is rossznak tartotta, mert „a kereszténységnek s magának a társadalomnak az aláásására vezetne; mit, mint kitűzött czélt bevallani a socialisták nem is kételkednek, de mitől mi, a békés átalakulás természetes útján kívül, irtózunk”.

SZÁSZ előtt világosan álltak a gyakorlati kérdések is. „Jó iskolához, legyenek azok az államéi vagy az egyházéi, szóval a közoktatás virágzó állapotához, két dolog múlhatatlanul szükséges: anyagi és szellemi erő, pénz és tanítók. Sok pénz és jó tanítók.”¹⁰ Már pedig ehhez közös teherviselésre van szükség, mert erre nem elég a katolikus egyház tanulmányi alapja („*Studiorum fundus*”), a protestánsok és a keleti egyházakhoz tartozó nemzetiségek együttes anyagi ereje sem. De ennél is súlyosabb probléma a jó tanítók és tanárok hiánya. A középiskolai tanárok nagy része kollégiumokat és papneveldéket látogatott és nem esett át „speciális tanári képzésen”.

⁸ *Politikai Hetilap* (a továbbiakban: PH). I. évf. 18.³ 19., 20. sz. (1865. nov.-dec.)

⁹ Uo. 18. sz.

¹⁰ Uo. 19. sz.

Cikksorozata utolsó részében az iskolarendszer felvázolásával, az egyházak és az állam iskolafenntartási jogával foglalkozik a szerző. Elismeri az állam felügyeleti jogát valamennyi intézmény felett, mely „még a templomra is kiterjed”. Eltérő az álláspontja az egyház és az állam párhuzamos iskolafenntartó jogának a megítélésében. („Két gazdasszony egy konyhán, még ha napa és meny volna is, ritkán fér jól meg.”) Azt javasolja, hogy az eddigiektől — és a később megvalósult gyakorlattól eltérően — bizonyos fokozatban valamennyi iskola fenntartói az egyházak, más fokozatban pedig az állam legyenek. A népoktatást az egyházak kezében kell hagyni, hiszen ezek elsőrendű feladata a nevelés, gyakorlati ismereteiket pedig a szülői házban vagy mesterük mellett tanulhatják meg a gyermekek. Ezzel szemben a gyakorlati képzést nyújtó intézetek és ezek előkészítői, lényegében a közép és felsőoktatásügy szerkezeti megoszlása az alábbi lenne:

„I. Az egyház iskolái, melyekben az állam csakis a felügyelési jogot gyakorolja:

- a) az elemi vagy népiskolák;
- b) a néptanító-képezdek;
- c) a lelkész képezdek.

II. Az állam iskolái, melyekben az egyház kizárólag a vallástanítást kezeli:

- a) az ipar- és polgáriskolák;
- b) a gimnáziumok és lyceumok;
- c) az akadémiák;
- d) az egyetemek és tanárképezdek.”

Az iskolafenntartáshoz szükséges pénzügyi fedezet biztosítására azonban — még így sem — tartja elegendőnek SZÁSZ KÁROLY az egyházak gazdasági erejét. Kompromisszumra való törekvése, az állami és felekezeti érdekek összeegyeztetésének hangsúlyozása azonban jól mutatja — e téren — EÖTVÖS 1848-as közoktatásügyi politikájának kényszerű revízióját, az egyházi köröknek tett engedmények elkerülhetetlenségét. Ebben az értelemben a közölt cikksorozat szinte előkészítője EÖTVÖS 1867 után követett művelődéspolitikai irányvonalának. Lényegében megegyezik EÖTVÖS Ferenc Józsefhez írott levelének érveivel, amelyet a népiskolai reformmal kapcsolatban intézett 1868-ban az uralkodóhoz.¹¹ Ebben EÖTVÖS is elvetette a kizárólagos egyházi vagy állami iskoláztatás rendszerét, eleget téve a politikai realizmus sokat hangoztatott követelményének. De elutasította SZÁSZ tervezetének a különböző iskolafokok szerint történő egyházi és állami birtoklását. Biztosította az állam iskolaállítási jogát az alsófokú oktatásban, amely művelődéspolitikájának alapját jelentette. Ennek fejében engedményekre kényszerült a közép- és felsőoktatásban az egyházak javára.

A következő hozzászólásnak tekinthető cikkeket GREGUSS GYULA (1829—1869), a kiváló fizikus és matematikus, a pesti evangélikus gimnázium igazgatója írta „A közoktatás kérdéséhez” címen. Elvetette SZÁSZ KÁROLY álláspontját a különböző iskolatípusok (fokozatok) egyházi és állami felosztásának elvétől. Hasonlóan szembeszáll azokkal, akik e helyett a megyékre és a községekre akarták bízni az iskolákat. „A felhozott vélemények ellen egy közös kifogásom van: mindenikét bizonyos erőszakosság jellemzi.” A közoktatásügyi reformnak a múlttal szoros összefüggésben, a fennálló alapokra kell épülnie. Nem hagyhatjuk

¹¹ Az eredeti irat elpusztult, szövege azonban ismeretes. Eötvös József ismeretlen írása. Bev. és közl. *Antall József. Pedagógiai Szemle. 1957. 1. sz.; Antall i. m. (népisk. törvény).*

figyelmen kívül azt a tényt, hogy „középtanodáink jelentékeny számmal magán alapítványokból tartják fenn magokat”.¹²

GREGUSS véleménye szerint minden testületnek meg kell adni a jogot, hogy iskolát tartson fenn. „E jogot megvonni egyik testülettől sem lehet.” Ha alkalmas iskolát tud fenntartani valahol az egyházközség, „erőpazarlás volna, ha a politikai község is állítana iskolát”. A kormány ott lépjen fel, ahol országos érdekek védelméről van szó és ezen a területén „vallásfelekezeti tekintetek által nem szabad magát vezéreltetnie.”

De különösebb veszélyt ez sem jelent, hiszen legfőljebb eltérően alakulnak az iskolák, és a sokféleség elve érvényesül: „Megvallom, hogy a teljes egyformaságot nem tartom lényeges kelléknek, sőt jó befolyással lehet, ha az iskolák nem áldozzák fel egészen egyéni színezetüket.” GREGUSS álláspontja közelíti meg leginkább az angolszász országokban divó — önkormányzaton alapuló — közoktatásügyi liberalizmust, aminek megfelelő biztosítékokat is keresett. „S nem említettem még a szabad verseny és a szabad mozgás multhatatlan kísérőjét, a nyilvánosságot, mely a visszaélések és túlesapongások leghathatósabb ellenszere, a duzzadó nyegleség, hanyagság és élheteretlenség legsúlytöbbször ostora.” Így azután biztosítva van, hogy a rossz iskolai testület megbukik, a jó meg tovább léphet a fejlődés útján. Ez a tudományok haladásának leghathatósabb eszköze.

A középfokú oktatás és a polgári iskola

A Politikai Hetilap hasábjain megindított közoktatásügyi cikksorozatokat legnagyobb jelentőségű szerzője — a liberális katolicizmus képviselőjeként — a már idézett LUTTER NÁNDOR piarista. Az adott korszak legnagyobb közoktatásügyi szakértője, akit EÖTVÖSHÖZ fűződő személyes kapcsolata még jelentősebbé tett. Hatása az oktatás valamennyi fokozatában érvényesült, de talán legnagyobb szerepe EÖTVÖS középiskolai programjának kidolgozásában volt. Cikksorozatában — „*A magyar tanügy rendezése*”¹³ címen — először az alsó fokú oktatással foglalkozott, mivel „a népiskolák rendezése hazánkban égetőbb kérdés, mint bárhol másutt”. LUTTER a polgári iskola egyik lelkes apostola volt, aki már az említett budai konferencián is emellett foglalt állást. Ennek megfelelően a falvakban — a mezőgazdasági ismereteket figyelembe vevő — népiskolákat, a városokban pedig négy osztályú elemi iskolákat és négy osztályú (alsóbb) polgári iskolákat javasolt. Ezt később hat osztályú felsőbb polgári iskolákká kívánta fejleszteni a nagyobb városokban. Az egyetemre (tudományegyetem és műegyetem) készülő ifjúság az öt vagy — kettőnél több élő nyelv felvétele esetén — hat esztendő középiskolájában folytatná tanulmányait. Innen kerülne azután a három éves liceumba. „A lyceum valamelyik szakirányának sikeres bevégeztével az egyetem és műegyetem megfelelő facultása nyílnék meg az ifjú előtt.”

A LUTTER-féle terv szerint tehát a népiskolák (falun) befejezett egészet alkotnak; az elemi iskolák (városban) a polgári iskolák és a középiskolák előkészítői. A városi lakosság általános alapfokú oktatása tehát magába foglalta volna az alsó fokú polgári iskolát is. Ezzel szemben az 1868. évi népiskolai törvényjavaslat nem foglalkozott a polgári iskolákkal, ezt csak a parlamenti vita során —

¹² PH. I. évf. 23. sz. (1865. nov.)

¹³ Uo. II. évf. 4—5. sz. (1866. jan.)

CSENGERY ANTAL kezdeményezésére — vették bele.¹⁴ A megvalósult törvény azonban összevonta a fogalmakat és mint „elemi népiskolát” falun’ és városon a 6—12 éves („hat elemi”) gyermekekre vonatkozó tankötelezettség alapintézetévé tette.

A polgári iskola fontosságát LUTTER a kiegyezés előtt oktatási-társadalompolitikai szempontból hangsúlyozta és a középfokú oktatás első szakaszával hozta összhangba, illetve kereste a kapcsolatát. Anélkül, hogy a zsákutcába vezető, valóban meghatározott és bevallott „osztály-iskolát” jelentő polgári iskolát védelmükbe kívánnánk venni, történetietlen ennek az általános iskola alapjáról való utólagos megítélése. (Arról a közismert tényről még kevésbé kell szólnunk, hogy az iskolarendszerben betöltött korlátozott funkciója ellenére, a maga nemében egyik legjobban kiforrott, pedagógiailag és didaktikailag a legjobban képzett tanerőkkel ellátott iskolatípusává vált a magyar közoktatásügynek.) EÖTVÖS és LUTTER idején pedig az ország iparosításának, a kispolgári és szakmunkás rétegek műveltségének emelésére szolgáló iskolatípus volt. Cikkében arra hivatkozott LUTTER, hogy „a gymnasiumot, vagy reáltanodát megkezdett ifjak közül vajmi kevesen jutnak az egyetem- vagy műegyetembe.” Arra a következtetésre jut, hogy az egyetemi előképzésre szolgáló középiskolák tanulóinak csak 20%-a kerül egyetemre, míg 80%-a „készületlen lép ki a polgári életbe.” Így a gimnáziumok és reáliskolák „a proletariátus elősegítői”. Éppen ennek elkerülésére javasolja a gyakorlati foglalkozásokra előkészítő polgári iskolát. Tehát elég korán jelentkezik Magyarországon a „szellemi proletariátus” problémája, amellyel KORNIS GYULA olyan gyakran foglalkozott írásaiban,¹⁵ sőt egyik fejtegetésének tárgya: „A középiskola mint a szellemi proletariátus forrása”.¹⁶

Most már csak egy kérdés merül fel: miért nem szerepelt EÖTVÖS népiskolai törvényjavaslatában a polgári iskola? Könnyű lenne erre azzal felelni — már csak SCHVARCZ GYULA bírálata alapján is — EÖTVÖS nem volt híve a polgári iskolának. Ez azonban nem valószínű. Sokkal inkább arról lehet szó, hogy EÖTVÖS a polgári iskolákat nem tekintette eredetileg az elemi népiskolákkal egyszerre szabályozására kerülő kérdésnek. LUTTER is átmeneti iskolatípusnak tekintette a népiskola és a középiskola között. EÖTVÖS pedig a reáliskolák alsó négy osztályával (alreáliskola) hozta közeli kapcsolatba, részben azonos célú intézetnek tekintette. Ezt igazolja az a tény is, hogy 1868-ban, amikor az országgyűlés belevette a népiskolai törvényjavaslatba a polgári iskolákat, EÖTVÖS a miniszterelnökhöz küldött és a módosítást indokoló írásában pártfogolta felállításuk elrendelését, „amelyek a nálunk úgy is felette kevés reál iskolákat pótolhatják némileg”.¹⁷ Jól mutatják a reáliskola és a polgári iskola összefüggését a polgári iskola hat osztályúvá, sőt nyolc osztályúvá való fejlesztésére irányuló elképzelések (részben az elfogadott törvényben is). Ez azonban a reáliskola azonos irányú fejlődése miatt sohasem valósult meg, sőt a hat osztályos „polgári” teljesen elsorvadt. Ezért LUTTER már az *Új Korszakban* írott cikkében az egységes gimnázium mellett és a reáliskola ellen nyilatkozott.¹⁸ Innen már csak egy lépés a

¹⁴ *Antall* i. m. (népisk. törv.) 427. — *Györi Vilmos*: A polgáriskola gondolatának kialakulása. (1868-ig). Bp. 1929.

¹⁵ *Kornis Gyula*: A szellemi munka válsága. A kultúra válsága. Bp. 1934. 3—41.

¹⁶ *Kornis Gyula*: Az ötvenéves középiskolai törvény. Uo. 155.

¹⁷ Eötvös átirata a miniszterelnökhöz. Országos Levéltár (a továbbiakban: OL) Min. eln. iratok. 1868. III. 420.

¹⁸ *Új Korszak*. I. évf. 1. sz. (1865. júl. 3.). Jól mutatja a reáliskola ingtag helyzetét, hogy hol az alginimáziummal, hol a polgári iskolával kívánták összeolvasztani. *Lutter* 1861-ben vallott

10—14 éves korú gyermekek képzésére szolgáló iskolatípus egységesítésének gondolata. Ez még nem azonos ugyan az általános iskola felső tagozatával, hiszen a népiskolákkal nem akarták összevonni, de így is előremutató program volt.

A közeledés igénye megmutatkozott LUTTER előbb említett cikkében éppen úgy, mint a *Politikai Hetilap*ban megjelent írásában, amikor lándzsát tört — egy meghatározott életkorig — az egységes középfokú oktatás mellett. „Hogy a magasabb műveltséget, vagyis a két rendű egyetemet elérni kívánó ifjúságot legalább 15 éves koráig egymástól elválasztani nem szabad — mert ezen idő előtt a választandó életpályára nézve a tájékozás lehetetlen, s mert a magasabb műveltség alapjainak megszerzése rövidebb idő alatt nem eszközölhető, azt minden mélyebben gondolkozó férfiú belátja.”¹⁹ A középiskolai integráció vagy differenciáció problémáját a műveltségi anyag megszerzésében teljesen korszerűen tárja fel a szerző, de nem megy el a szociális konklúziók levonásáig. Lényegében LUTTER publicisztikai írásművének koncepcióját vette alapul Eötvös, amikor — éppen az ő segítségével — kidolgozta az 1870. évi középiskolai törvényjavaslatot.²⁰ Ebben ugyan meghagyták a külön gimnáziumi és reáliskolai tagozódást, de az al gimnázium és az alreáliskola között csak a latin nyelv jelentette a különbséget és ennek letétele után bármelyik reáliskolai tanuló folytathatta tanulmányait a gimnáziumban. Az élő nyelvek korábbi tanulása azután a felsőbb osztályokban kiegyenlítette volna a kezdeti hátrányokat.

A legmesszebbre azonban EMERICZY GÉZA (1838—1887), a nyíregyházi evangélikus gimnázium igazgatója, EÖTVÖS másik kiváló pedagógiai tanácsadója jutott el a középiskola alsó tagozatának egységesítésében. (A kiegyezés után Eötvös Angliába és Németországba küldte ki tanulmányútra.) A gimnáziumi reformokról írott könyvében igen mély szociológiai szemléletről tett tanúságot. Az iskolákat közelebb kell hozni az éléhez: „a görög és latin nyelv a gymnasium alsóbb osztályaiból lehetőleg kiszorítandó... Teremtünk az al gymnasiumok helyett oly oskolákat, melyek a mostani al gymnasiumok, a nagyobbára hiányzó reáliskolák és feljebbi polgári oskolák célját és feladatát egyesítik magokban”.²¹ EMERICZY egész világszemlélete és politikai gondolkodása mutatja közelállását EÖTVÖS és a centralisták liberális koncepciójához. A művelődés szerepének megítélésében, a társadalmi forradalom kiküszöbölésében játszott szerepének hangsúlyozásában is azonos álláspontot foglaltak el. A klérus nagy részének álláspontjával szemben, amely éppen az általános tankötelezettséget tekintette a „kommunizmushoz vezető útnak”.²² Korunk fő kérdése — vallja EMERICZY — az,

---

álláspontja szerint: „Az alreál iskola, melynek egyik célja a polgári osztály szükségének megfelelő kiképzetés volt, e célnak sikeresebben megfelelő, ha... polgári iskolává alakíttatik át.” *Lutter* i. m. (6. jegyz.) 39.

¹⁹ PH. II. évf. 4. sz.

²⁰ OL. Országgyűl. iratok 1870—3244. A miniszteri indoklás szövegét e számban közöljük a dokumentumok között. — Egyébként beszédében *Eötvös* csak röviden utal erre „Tárczájához tartozó néhány törvényjavaslat beadásakor.” *Eötvös József: Beszédek*. III. köt. 390—391. l. — Ugyanekkor foglalkozott *Eötvös* törvényerőre ugyancsak nem emelkedett felsőoktatási törvényjavaslatával. *Eötvös* felsőoktatási politikájára vonatkozóan: *Tóth András—Antall József: A magyarországi felsőoktatás a reformkorban és 1848—49-ben. Felsőoktatási Szemle*. 1968. évi 7—8. sz. 415—423. l. — *Antall J.—Ladányi Andor: A magyarországi felsőoktatás az abszolutizmus és dualizmus korában*. Uo. 9. sz. — *Antall: The Emergence of the System of Modern Higher Education in Hungary*. 1848—1890. *Comm. de Hist. Art. Med.* 51—53 (1969). köt.

²¹ *Emericzy Géza: Gymnasiumaink reformja*. Debrecen, 1867. 54. l.

²² *Antall* i. m. (*Eötvös és a Pol. Hetilap*) 1118. l. — *Antall* i. m. (*népisk. törv.*) 431—432. l.

hogy a nem dolgozó kisebbség élvezi a földi javak bőségét, a munkás tömegek pedig ínségben élnek. A földbirtok aránytalansága a fő oka az elégedetlenségnek, földosztásra volna szükség. Ne feledjük el, hogy a francia forradalom és BABEUF előtt 300 évvel lépett fel nálunk DÓZSA úrgyűlélete. Csak a népneveléssel lehet a kommunizmust elkerülni. Az iskolának a tudomány, a művelődés és a polgárosodás szolgálatában kell állnia. Könnyű ráismerni EÖTVÖS és DERCSÉNYI álláspontjára,²³ amelynél EMERICZY egy-két kérdésben (pl. földosztás) még lényegesen tovább ment.

De azonos a véleménye LUTTERral a gimnázium szociális hatásának megítélésében is. „Kevés magasabb rendű nevelőintézet van, mely oly kevés valódi gyakorlati, munkás embert és annyi hanyag, munkakerülő, szellemi proletariátust nevelne, mint éppen gymnasiumaink . . . Elszegényedésünk egyik fő oka bizonyosan az is, hogy nevezetesen értelmiségünknel hiányzik a munkához kedv és hajlam, s azért hiányzik belőlük, mert fiatal korukban iskoláink, gymnasiumaink nem ébresztették s nem erősítették bennök.”²⁴

A liceális rendszer és a középfokú oktatás

LUTTER hangoztatta, hogy a gimnáziumok és a reáliskolák jelenlegi szerkezete nem felel meg a célnak, helyettük módosított gimnáziumra vagy — ha tetszik — módosított reáliskolára van szükség. A középiskola hat osztályú legyen, amelynek alsó három osztályában a magyar és német mellett a latinra helyezték a fő súlyt, míg a felső háromban ehhez a francia nyelv járulna. A görög nyelvet csak a liceumban oktatnák. Ezzel elértünk a következő kérdéshez, a liceumi oktatás problémájához, amely nemcsak LUTTER publicisztikai munkásságában maradt meg, hanem EÖTVÖS 1870. évi középiskolai törvényjavaslatának is alapvető részét képezte. A liceális rendszer a régi magyar iskola rendszerből a svájci és francia középiskolák hatása alatt fejlődött ki. Átmenetet képezett a gimnázium és az egyetem között, amelyet 1848-ban sokan megszüntetésre javasoltak, és egyik tárgya volt a közoktatási vitáknak.²⁵ Lényegében egy forrásban levő iskolai fokozatról volt szó, amely már elavult módszerekkel működött. Ahelyett, hogy tartalmi változást idéztek volna elő, a szervezeti keretét szüntették meg, illetve ezt követelték. Ezzel olyan iskolatípust, fokozatot szüntettek meg, amely — a középiskola és az egyetem közötti átmenetben, az egységes középiskola és a specializálódás előnyeinek összehangolásában — ma is jobb keretet adna, mint bármilyen más, azóta megismert megoldás. A kialakult hat osztályos középiskola (4 + 2) és az egyetem között előkészítő szerepet betöltő két esztendő filozófiai tanfolyamnak, a királyi akadémiák, a felekezeti liceumok és a pesti egyetem adtak szervezeti keretet. Ebből — speciális tanszék felállításával — a pesti egyetemen kialakult a múlt század közepére a bölcsészettudományi kar (később Kolozsvárott is), míg a többi akadémiai és liceumi filo-

²³ Emericzy i. m. 16. l. — Antall i. m. (lásd 22. jegyz.) — Eötvös J.: Magyarország 1514-ben. (A regény utolsó szakaszába). Összes regényei. 522. l. — Bárány Dercsényi János: Tanulmányok a kommunizmusnak egy humanus ellenszeréről, avagy a népgazdaságtan, a népoktatás és a népi politikai életének humanitási rendszeréről. (1846) — Eötvös — de mások is (így Kossuth stb.) — a gazdasági jólét, a politikai szabadságjogok és a művelődés lehetőségének biztosításában látják a „communismus” elhárításának szabadelvű eszközét. Erre hivatkozik Eötvös Ferenc Józsefhez küldött indoklásában is (11. jegyz.). — Ezzel ellentétes a klérus álláspontja (Antall i. m. lásd 22. jegyz.)

²⁴ Emericzy i. m. 3. l.

²⁵ Hajdú i. m. (Eötvös első min.) 23—24. l.

zófiai tanfolyam a gimnáziumokhoz csatolva — mint annak VII—VIII. osztálya — középiskolai szervezetet kapott. Ezt a folyamatot gyorsította meg az *Organisations-Entwurf* a BACH-korszakban, amely azután az 1883. évi TREFORT-féle kompromisszumos középiskolai törvény következtében évtizedekre meghatározta a gimnáziumok fejlődését.²⁶

A régi liceális rendszertől azonban lényegesen különbözött LUTTER és EÖTVÖS tervezet. A hatosztályú középiskola után — LUTTER cikkében — hároméves „lyceumot” javasolt, amely minden évfolyamban négy-négy szakosztályra, négyirányú tagozatra oszlana. Az első a teológiai-filológiai, a második a jogi (igen könnyű volna a két elsőt „combinatioba hozni”), a harmadik az orvosi, a negyedik a „reálirány” lenne. A görög nyelv csak az első tagozatban szerepelne a kötelező tantárgyak között, míg „a gyorsírás a lyceumban legalább relatív kötelező tantárgy legyen”. Ezzel tehát kilenc évre emelkedett volna a gimnáziumi és liceumi tanulmányi idő az eddigi nyolc helyett. „A lyceum befejeztével szigorú végvizsgálatot kívánok mind a négy irányt hallgató ifjak részére, s az ily szerkezetű lyceumoknál ezt nem csak üdvösnek, hanem sokkal jogosabbnak is tartom a mostani érettségi vizsgálatoknál.”²⁷ LUTTER terve csírájában már megvolt 1861-ben — a katolikus konferencia idején — annak anyagában olvashatjuk: „A három grammaticalis osztály teszi a kis gymnasiumot (gymnasium minus); a három gramm. és két hum. osztály képezi a nagy gymnasiumot (gymnasium maius); végre a három gramm. két hum. és három bölcsészeti vagy lyceumi osztály együtt alkotják a főgymnasiumot (Archigymnasium)”.²⁸ De itt még nyolcosztályú és nyoma sincs a liceumi osztályok specializálódásának.

Aligha lehet elvitatni, hogy a kilenc évre tervezett középiskolai oktatás, a középiskola és az egyetem között szervezetileg és didaktikailag is átmenetet alkotó liceális rendszer ne lett volna helyes kezdeményezés. EÖTVÖS személyesen kelt e téren a régi iskolarendszer védelmére, amikor SZALAY LÁSZLÓ felett tartott emlékbeszédében (1865) megállapította: „Az iskolai rendszer, mely szerint neveltettünk, számos hiányai mellett azon nagy előnnyel bírt, hogy az ifjút, mielőtt jogi, hittani vagy orvosi pályára határozá magát, a bölcsészeti karban ismerteté meg a tudományok különböző ágaival, melyeknek az életben közvetlen hasznát nem vevé, de melyek által látóköre tágult . . . senki ezen rendszernek e tekintetben nagy előnyeit nem vonhatja kétségbe”.²⁹ Érthető, hogy EÖTVÖS második minisztersége kezdetén — első intézkedései között — már 1867. szeptember 20-án foglalkozott a középiskolák problémájával: új tantervet készítettett, amelyet már az 1868/69-es tanévben életbe léptetett az állami és katolikus gimnáziumokban. E szerint a gimnázium nem nyolc-, hanem kilencosztályúvá alakul és érettségi vizsga helyett a diákoknak főiskolai felvételit kell tennie. A protestánsok — bár a liceális rendszerben a protestáns hagyományok és tervek is érvényesültek³⁰ — autonómiájukra hivatkozva ezt nem vezették be és megmaradtak a nyolcosztályú gimnázium mellett. Miután azonos értékű bizonyítványt adtak, megnőtt az érdeklődés a rövidebb ideig tartó iskoláik iránt. Már

²⁶ Uo. *Hajdú János*: Az osztrák vallás- és közoktatásügyi minisztérium szervezetének kialakulása a Bach-korszakban. Tan. a nevelés történetéből. Bp. 1957. — *Tóth—Antall* i. m. (20. jegyz.) — *Antall* i. m. (The Emergence etc. (20. jegyz.) — *Finácsy Ernő*: A magyarországi középiskolák múltja és jelene. Bp. 1896.

²⁷ PH. II. évf. 5. sz.

²⁸ *Lutter* i. m. (6. jegyz.) 38. l.

²⁹ PH. I. évf. 25. sz. — Eötvös ÖM. VIII. köt. 180. l.

³⁰ *Felkai* i. m. (Eötvös VPM. 1. jegyz.) 33. l.

1868. november 12-én interpellációk hangzottak el a parlamentben a visszás helyzet miatt.³¹ Számos oldalról érte támadás, többek között a görög nyelv hátterbe szorítása miatt is, amelyben SCHVARCZ GYULA — különben a leghaladóbb művelődéspolitikus — szakmai okokból (a görög történelem professzora később a pesti egyetemen), mások konzervatizmusból foglaltak el ellenzéki álláspontot.³²

A népiskolai törvényjavaslat körüli nehézségek óvatosságra intették EÖTVÖS és az 1869 augusztusára elkészült középiskolai törvényjavaslatot csak 1870. április 7-én tette le a Képviselőház asztalára. Reformjavaslata, amelyet a most már külföldi tanulmányutat is megjárt LUTTER segítségével, az *Új Korszakban* és a *Politikai Hetilapban* 1865/66-ban ismertetett javaslata alapján készítettek elő, lényegében megegyezik az előbb ismertetett tervekkel. EÖTVÖS miniszteri indokolása — e számunkban közöljük a dokkumentumok között — az általános műveltség kialakítását és az egyetemekre, „szakpályákra” való előkészítést jelöli meg a „középtanodák” feladataként.³³ Ehhez kell alkalmazni a szervezeti tagozódásukat is. A gimnázium hat évig tart és hatosztályú, reálgimnáziumi (görög nélkül) jelleggel. E mellett meghagyta az osztrák hatásra kifejlődött reáliskolát, ami kétségtelenül engedmény LUTTER javaslatával szemben. A négy osztályú alreálra három újabb osztállyal — hétosztályú főreáliskolává téve azt — közvetlen lehetőséget nyújtott volna a műegyetemi felvételre. (De a líceum is nyitva állt volna diákjai előtt.) A Műegyetem későbbi (1872) átszervezésének eredményeként, az erre előkészítő reáliskolát is, a nyolcosztályúnak megmaradt gimnáziummal azonos osztályúvá tette (1875) TREFORT ÁGOSTON. A három éves „lyceumot” viszont ennek megfelelően EÖTVÖS csak „trifurcatio”-val osztotta teológiai-nyelvi, jogi és orvosi-természettudományi tagozatra. A LUTTER-cikkben javasolt negyedik tagozat, a reál irány — a reáliskola meghagyása következtében — elmaradt.³⁴

A centralisták programjában igen komoly helyet foglalt el a *polgárosodás, az ipari és kereskedelmi pályák megkedveltetése, az erre szolgáló képzés biztosítása*. LUTTER is megállapította, „hogy egyes szakmákra, mint a mezőgazdaságra, erdészetre, kereskedésre, bányászatra stb. külön szakiskolák igényelhetnek”. EÖTVÖS programjában az algimnáziumokhoz és az alreáliskolákhoz ipari, a felső gimnáziumi és reáliskolai osztályokhoz viszont kereskedelmi tanfolyamokat kívánt csatolni. Ezt azonban csak átmeneti megoldásnak tekintette, mert a francia „mesteriskolákhoz” (Ecoles des arts et metiers) hasonló, műhellyel összekötött szakiskolákat kívánt felállítani. Az első négyet Pesten, Szegeden, Losoncon és Erdélyben akarta megnyitni.³⁵ Nagyvonalú szakiskolai reformprogramja azonban csak a XX. század művelődéspolitikai törekvéseiben vált valóra.

EÖTVÖS és LUTTER egyaránt tisztában volt azzal, hogy reformprogramjuk sikerének alapfeltétele a *megfelelő tanító- és tanárképzés, ezek anyagi-társadalmi*

³¹ Képviselőházi Naptó (1868). 10. köt. 274. l.

³² *Schwarz* i. m. (Közokt. Ref.) 122—123. l. — *Breznyik János*: A selmeczi bányakerületi evang. lyceum tanári karának véleményadása a magyar kir. kormánynak gymnasiumokat, lyceumokat szervező tervére ügyében. Pest, 1869. (Elutasítják *Eötvös* tervét: „Mi a földnek a legtartalmasabb trágya, oly termékenyítő eszköz a fiatal lelkeknek az ókori classikusok, kivált a hellenek.” I. m. 39. l.) — Ézért érthető, hogy miért foglalkozott ezzel a kérdéssel olyan részletesen Eötvös a miniszteri indokolásban.

³³ Miniszteri indokolás (lásd 20. jegyz.)

³⁴ Lásd 1. jegyz. (*Molnár*) — 26. jegyz. (*Fináczy*) — PH. II. 4. sz. (*Lutter*) — *Berzeviczy Albert*: Bárány Eötvös József, mint culturpolitikus. Budapesti Szemle. 1913.

³⁵ *Molnár* i. m.

helyzetének javítása. „A legüdvösebb tanügyi reform azonban írott malaszt marad, ha kivételre kellő tanerők hiányoznak, ezek pedig hiányozni fognak mindaddig, míg a tanárok oly helyzetbe nem tétetnek, hogy a társadalomban anyagi jólétre nézve biztosított, s az őket megillető polgári befolyással ellátott testület tagjaiként nem működhetnek. A tudomány hatalom, de az éhező tudomány a martyrság legszönyösebb nemei közé tartozik. Ha a társadalom lelkes tanárokat kíván, kik lényök egész odaadásával működjenek a nehéz tanári pályán, biztosítsa azokat a nyomor ellen.”³⁶ De nem állnak messze ettől EMERICZY szavai sem. Ne utaljon senki a tanári öntudatra és hivatásra, aki azon kívül van, mert „a szép öntudatot nem lehet megenni, meginni, vele ruházkodni”.³⁷ Ugyanígyen fontosságot tulajdonítottak a megfelelő képzésnek. LUTTER a *Politikai Hetilapban* írott cikkében a népiskolai tanítók részére négy polgári iskolát, egy év gazdasági intézeti tanfolyamot és egy év tanítói „képezdét” javasolt. Az elemi iskolai (városi) tanítók részére — a gazdasági tanfolyam elhagyásával — két esztendő képzőt tervezett. A középiskolai tanárok a liceum után még egy éves tanárképzőt végeznének, míg a liceumi tanárok az egyetemen folytatnák tanulmányaikat. A polgári iskolai és középiskolai tanárok képzésének betetőzésére „országos képezdét” javasolt Budapesten, az egyetemen pedig pedagógiai tanszék felállítását kívánta. EMERICZY is hasonló követeléseket támasztott, azonban a tanárképzőt az egyetem keretében óhajtotta felállítani. Molnár ismertette Eötvös második miniszterségének erre vonatkozó programját, amely szerint az egyetem bölcsészeti kara mellett kívánta felállítani a gimnáziumi tanárok és a Műegyetem mellett a reáliskolai tanárok képzésére szolgáló intézeteket. Egyben a fizetésüket is javította, Budapesten évi 985—1050—1200 Ft-ra emeltette 1869-ben, amely azután 5 évenként emelkedett volna 100 Ft-tal.³⁸

Végére érve LUTTER — a *Politikai Hetilap* hasábjain kifejtett — középiskolai reformja ismertetésének, EÖTVÖS miniszteri működésével történt összevetésének, megismételjük álláspontunkat, amely szerint egy évszázad távlatából tekintve is a legmodernebb, korunk középiskolai problémáinak megoldására is legalkalmasabb iskolarendszert buktattak meg vele. Nem érthetünk egyet FINÁNCZY ERNŐ elmarasztaló ítéletével; „a lyceumi szakasz sohasem lépett életbe, bővebb jellemzésébe nem bocsátkozom, csak azt jegyzem meg, hogy a szakai képzés és hasznossági elv tekinteteinek a középiskolai tanfolyamba való olyatén bevitelére, mint azt e tervezet célul tűzte, teljes ellentétben áll a középiskola valódi feladatával és az önálló szellemi képzésnek szükségszerű egységével. E bonyolult és erőszakos terv meghíusultát nincs okunk fájlalni. A minister halálával a középiskolák eljárása aggasztó zűrzavarban maradt”.³⁹ Részben FINÁNCZY tekintélye, részben az 1883. évi XXX. tc-ben jóváhagyott nyolcosztályú gimnázium, amit lényegében KLEBELSBERG és HÓMAN BÁLINT eltérő szemléletű reformja is meghagyott, olyan erősen érvényesült, hogy EÖTVÖS középiskolai reformját szinte a pedagógiai irodalom egésze elmarasztalta az elmúlt században.⁴⁰ Az epigonok és „kommen-

³⁶ PH. II. évf. 5. sz.

³⁷ Emericzy i. m. 33. l.

³⁸ Molnár i. m.

³⁹ Fináczy i. m. 87. l.

⁴⁰ Annak ellenére, hogy a francia és a svájci oktatási rendszer kitűnően bevált, tehát hasonló jellegű magyar iskolarendszer sem hozott volna rosszabb eredményt, mint a megvalósított. A 9 éves képzés pedig Németországban is megvalósult, szerepelt egyes protestáns tervekben és többször felvetődött Magyarországon. Nem szólva újabb törekvésekről, átmeneti megoldásokról (egyetemi előkészítő stb.).

tátorok” tabuvá tették azt, amit EÖTVÖS utóda, TREFORT mint kompromisszumot vitt keresztül. Beszédeiben ismertette EÖTVÖS középiskolai javaslatának elvetésétől kezdve, saját javaslatainak a visszautasításáig, a középiskolai reform parlamenti kálváriáját.⁴¹ Kimondta egyik beszédében a lényegét: tapasztalatai alapján igyekezett elkerülni a hajótörést okozó szirteket. „Én tehát törekedtem, hogy a törvényjavaslatból mindaz kimaradjon, mi annak keresztülvitelét nehezíti — különösen pedig a sokféle részletek, melyek a törvényjavaslatot az iskola-fenntartók előtt odiosussá tették.”⁴² Ha volt EÖTVÖS törvényjavaslatának elvi hibája — legfőljebb a sokféle érzékenységet figyelembe vevő engedményekben kereshetjük. A reáliskola meghagyása, a LUTTER-féle egészséges négyes líceumi tagozódással szemben, a nyolcosztályú gimnáziumok meghagyása a protestánsoknál a kilencosztályú képzés helyett, — végül annyira „fellazította” az eredeti koncepciót, hogy a megvalósulás egyik akadálya lett. Elérkezett azonban annak az ideje, hogy neveléstörténeti irodalmunk revideálja a korszerű középiskolai reformról alkotott korábbi véleményeket, és a fejlődés irányát felismerő rugalmas iskolatípusként értékelje EÖTVÖS és LUTTER programját.

EÖTVÖS életműve — halála után egy évszázaddal — még ragyogóbb fényvel világít, mint amikor lehunyta szemét. Kiállta az idő próbáját! Megvalósult programja az utat kövezte a mához, de teóriában maradt eszméi, zátonyra futott tervéi sem váltak értelmetlenné. Vizsgálatuk nemcsak a történész, de az újat alkotó szakértők számára is forrást jelenthetnek.

⁴¹ *Trefort* i. m. (1. jegyz.) 47—50. l. — Uo. 85—136. l.

⁴² Uo. 92. l.